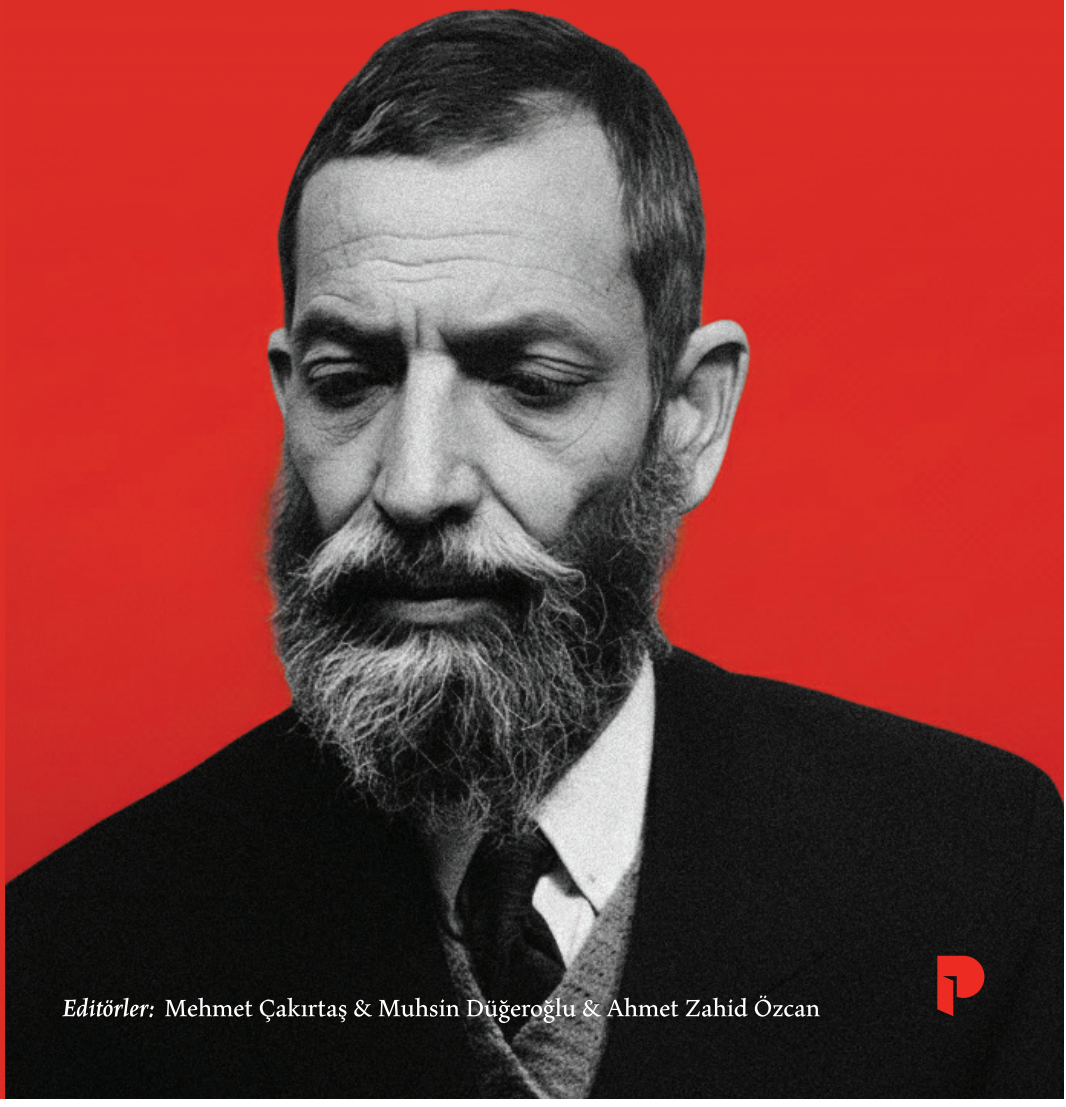
Farklı Yönleriyle

Muhammed Hamidullah

Editörler: Mehmet Çakırtaş & Muhsin Düğeroğlu & Ahmet Zahid Özcan

MEHMET ÇAKIRTAŞ, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. (1997) Yüksek lisans (2001) ve doktorasını (2007) aynı üniversitede tamamladı. Millî Eğitim Bakanlığı bursuyla Kuveyt Üniversitesinde alanıyla ilgili çalışmalar yaptı, Arapça dil eğitimi aldı (1998-1999). Çeşitli kamu kurum ve kuruluşlarında idari görevlerde bulundu. Hâlen Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde İslam Tarihi ve Sanatları Öğretim Üyesi ve Bölüm Başkanıdır. İslam tarihi alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

MUHSİN DÜĞEROĞLU, 1996 yılında Kırıkkale'de doğdu. İlk ve ortaokul eğitimini Ankara'da tamamladı. 2015 yılında başladığı Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İlahiyat fakültesini 2019 yılında derece ile bitirdi. Aynı üniversite başladığı yüksek lisans öğrenimini *İlk Dönem İslam Tarihçilerinin Sıffîn Savaşı'na Yaklaşımı* isimli teziyle 2021 yılında tamamladı. 2025 yılında *Delâilü'n-Nübüvve Türü Eserlerin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi* isimli teziyle doktorasını tamamladı. Ağırlıklı çalışma alanı ilk dönem İslam tarihi, siyer yazıcılığı ve tarih felsefesidir. İngilizce ve Arapça bilmekte olup, evli ve bir çocuk babasıdır.

AHMET ZAHİD ÖZCAN, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden 2019 yılında mezun oldu. Aynı üniversitede 2022 yılında yüksek lisansını tamamladı. Dil eğitimi için İngiltere ve Ürdün'de; akademik çalışmaları için İspanya ve Romanya'da bulundu. Ankara Üniversitesinde doktorasına devam etmektedir. Hâlen Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde İslam Tarihi Anabilim Dalında görev yapmaktadır. Çalışma sahası Endülüs tarihi ve medeniyeti üzerine yoğunlaşmıştır.

Pınar Yayınları
Bereketzade Mah. Okçu Musa Cad. No: 11/3
Beyoğlu-İstanbul
Tel: 0212 293 90 41
www.pinaryayinlari.com bilgi@pinaryayinlari.com
Yayınevi Sertifika No: 45508

Farklı Yönleriyle Muhammed Hamidullah
Ed.
Doç. Dr. Mehmet Çakırtaş
Dr. Muhsin Düğeroğlu
Arş. Gör. Ahmet Zahid Özcan

copyright 2025 © pınar yayınları

Pınar Yayınları ◆ 625
Hafıza ◆ 3
ISBN 978-975-352-996-9

Birinci Baskı Aralık 2025

YAYINA HAZIRLAYAN Ahmet Yasin
KAPAK Ömer Faruk Yıldız
SAYFA DÜZENİ Tekin Öztürk

BASKI ACK Ajans
Mahmutbey Mah. Taşocağı Yolu Cad.
Ağaoğlu 212 Myoffice No: 344
Bağcılar/İstanbul
Sertifika No: 53569

FARKLI YÖNLERİYLE MUHAMMED HAMİDULLAH

Ed.
Mehmet Çakırtaş
Muhsin Düğeroğlu
Ahmet Zahid Özcan

45.YIL

İçindekiler

TAKRİZ
MUSA KAZIM ARICAN 7

TAKDİM 9
SELÇUK COŞKUN

MUHAMMED HAMİDULLAH ÜZERİNE
MEHMED SAİD HATİBOĞLU 11

MUHAMMED HAMİDULLAH HOCA İLE HATIRALARIM
YUSUF ZİYA KAVAKÇI 29

MUHAMMED HAMİDULLAH HOCA İLE TANIŞMAMIZ VE HATIRALARIMIZ
NASRULLAH HACIMÜFTÜOĞLU 35

HAYDARÂBÂD'DAN PARİS'E MUHAMMED HAMİDULLAH: BİR İLMÎ ŞAHSİYETİN TEŞEKKÜLÜ
MEHMET ÇAKIRTAŞ 39

DOĞU-BATI ARASINDA BİR SİYERCİ MUHAMMED HAMİDULLAH
SEYFETTİN ERŞAHİN 69

MUHAMMED HAMİDULLAH HOCA'NIN KUR'AN İLİMLERİ ALANINDA VE MEALİNDE ORİJİNAL TESPİTLERİ
MEHMET HALİL ÇİÇEK 127

MUHAMMED HAMİDULLAH'IN KENDİNE ÖZGÜ BAZI GÖRÜŞLERİ VE BUNLARIN AKTÜEL DEĞERİ
SAHİP BEROJE.....167

MUHAMMED HAMİDULLAH'IN HEMMÂM'IN *SAHÎFE*'SİNİ NEŞRİ ÜZERİNE
BÜNYAMİN ERUL.....189

MUHAMMED HAMİDULLAH'IN İSLAM İKTİSADI'NA ÖNCÜ KATKISI VE TEKLİFLERİ
ABDULKADİR MACİT 207

MUHAMMED HAMİDULLAH'IN MUCİZELERE YAKLAŞIMI
MUHSİN DÜĞEROĞLU 235

GOVARMANCE IN THE STATE OF MADINAH: ANALYZING HAMIDULLAH'S PERSPECTIVE ON THE PROPHET'S (SAW) ADMINISTRATIVE MODEL AND ITS CONTEMPORARY SIGNIFICANCE
[Medine Devleti'nde Yönetim: Hamidullah'ın Perspektifinden Hz. Peygamber'in (s.) İdari Modeli ve Çağdaş Öneminin Analizi]
HAFIZ WAQAS KHAN 245

وسائل الدعوة عند الدكتور محمد حميد الله رحمه الله
[Muhammed Hamidullah'a Göre Davet Vasıtaları]
عبدالوحيد شهزاد 255
[ABDÜLVAHİD ŞEHZAD]

DİZİN 271

TAKRİZ

MUSA KAZIM ARICAN*

Muhammed Hamidullah Hoca'mız, çağımızın seçkin âlimlerinden biridir. Bizler kendisinin talebesi olma bahtiyarlığına erişemedik; ancak Hoca'mızla teşrik-i mesaisi olmuş, onun ilmî mirasını bizzat tanıyan kıymetli hocalarımızın şahitlikleriyle bu eserde kendisini anmak büyük bir kazanç.

Ülkemizde Hamidullah Hoca'nın ismini duymayan, onun çalışmalarını bilmeyen neredeyse yoktur. Nitekim Ankara'da bir İmam Hatip Lisesine isminin verilmesi, onun ilim ve irfan dünyamızdaki yerinin bir göstergesidir. Bu kitabın da Hoca'mızın hatırasını yaşatmanın ötesinde, yeni ilmî iş birliklerine vesile olacağına inanıyorum. Belki bu vesileyle Haydrâbâd ile ortak çalışmalar, hatta ileride bir enstitü ya da üniversite çatısı altında yeni ilmî birliktelikler doğacaktır. Böylece Hamidullah Hoca'mızın ilmî gayretini ve İslam dünyasına hizmetlerini daha iyi anlatabileceğimiz ortamlar oluşacaktır.

Bu eser, genç araştırmacılara ve akademisyenlere ideal bir "âlim insan" portresi sunma yönüyle de büyük önem taşımaktadır. Hoca'mızın hayatına baktığımızda, insan emeğinin ötesine geçen bir azim ve gayret görmekteyiz. Onun en belirgin vasfı, ilmiyle amil bir şahsiyet olmasıdır. Kendisi sürekli araştıran, delilleriyle konuşan ve sahih bir İslam tarihi sunma gayreti içinde bir âlimdi. İslami ilimlerin yalnızca fıkıh sahasında değil, hemen her alanında yetkinliği bulunan Hamidullah

* Prof. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Rektörü.

Hoca'mızın şahsiyetinde dikkate değer bir yön de eleştirilere karşı sergilediği vakur duruştur. Kendisini hedef alan tenkitler karşısında asla polemiklere girmemiş; "Ben cedele girmem, yapılan eleştirileri saygıyla karşılarım. Onları delilleriyle cevaplamaya çalışırım. Eğer hatam varsa düzeltirim." diyebilmiştir. Paris'te bir öğrencisinin bu eleştirilerden duyduğu üzüntüyü dile getirmesi üzerine söylediği şu sözler onun karakterini özetler niteliktedir: "En kusurlu Müslüman, en iyi kâfirden evladır. Müslümanlar birbirleriyle uğraşmamalıdır." Bu sözü, onun kucaklayıcı bakış açısının, ümmet bilincine olan vefasının en güzel ifadesidir.

Farklı Yönleriyle Muhammed Hamidullah adlı bu çalışma, işte böyle bir ilim ve ahlak örneğini çok yönlü biçimde tanıtmak bakımından son derece kıymetlidir. Böyle anlamlı bir çalışmayı ortaya koyan İlahiyat Fakültemiz Dekanlığına, emeği geçen hocalarımıza ve İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü mensuplarına en içten şükranlarımı sunuyorum. Bu eserin bizlere ve gelecek nesillere rehberlik etmesini temenni ediyorum.

TAKDİM

SELÇUK COŞKUN*

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İlahiyat Fakültesi olarak, yolu Ankara'dan geçen ve ilahiyat ilimlerinde adından bahsedilen zatlarla ilgili başlattığımız çalışmalar serimize devam ediyoruz. Bu çalışmamızda, Prof. Dr. Muhammed Hamidullah Hoca'mızı ele alacağız. Bu anlamda merhum Hoca'mızın hem Pakistan tarafındaki hem de Türkiye tarafındaki hayatı ve çalışmaları gündeme getirilecektir. Pakistan'daki arkadaşlarımız, Hoca'mızın Türkiye'deki çalışmalarını bizden, bizler ise Pakistan'daki çalışmaları onlardan öğreneceğiz.

Bilindiği üzere tarih, bir anlamda, yaşanmışlıklardır. Bu yaşanmışlıkların kayda geçirilmiş hâline de tarihî bilgi denilmektedir. Dolayısıyla tarihî bilgilerin ilk halkasını ve kaynağını yaşayanlar ve şahitler oluşturmaktadır. Bu anlamda Prof. Dr. Muhammed Hamidullah Hoca'mızın Türkiye'deki ve Pakistan'daki hayatını, ilk kaynaklardan, şahitlerinden öğrenip kayda geçirmek, sonraki nesiller için son derece önemlidir. Özellikle Hoca'mızın öğrencilerinden olma fırsatı yakalamış ve hatta cenaze namazını kıldırmak nasip olmuş. Prof. Dr. Yusuf Ziya Kavakçı Hoca'mıza, Hamidullah Hoca'yla ilgili bizzat şahit oldukları hususları dile getirip kaydedilmesine ve gelecek nesillere aktarılarak tarihî bilgiye dönüşmesine vesile oldukları için çok teşekkür ediyorum. Bu manada bir teşekkürüm de Prof. Dr. Nasrullah Hacımüftüoğlu Hoca'mızadır. Zira Hoca'mız, iki vatansız, ya da dünya vatandaşı iki hocamıza yetiş-

* Prof. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı.

miş, onların Erzurum yıllarına şahitlik etmiştir. Bu iki dünya vatandaşı Hoca'mız; Muhammed Hamidullah ve Muhammed Tayyib Okiç'tir. Onların Erzurum Havalimanındaki son vedalaşmalarının şahidi olmuştur. Kitabımıza Hamidullah Hoca'mız üzerine yapılan bir röportajla katkıda bulunan Mehmed Said Hatiboğlu Hoca'mıza da şükranlarımı sunarım. Onun anlattıklarının Hamidullah Hoca'yla sınırlı olmaması ilim ve kültürel tarihimiz bakımından ayrıca kıymetli olduğunu söylemeliyim.

Türkiye'deki ilahiyatçılar, akademik anlamda ilahiyat çalışmalarının yeniden neşvü nema bulmasını, Muhammed isimli üç hocaya borçludur. Bunlar; Muhammed Tayyib Okiç, Muhammed Hamidullah ve Muhammed Tanci'dir. Onun için kadirşinaslık görevimizi yerine getirmek, onları hayırla yâd etmek ve gelecek nesillere aktarmak bir vefa borcudur. Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İlahiyat Fakültesi olarak bu bilinçle hareket etmekte ve üzerimizde emeği bulunan bütün hocalarımızı hayırla yâd etmekteyiz.

Şunu da hatırlatmakta fayda mülahaza ediyorum. Bu çalışmayla, hadis ilminde âli isnad dediğimiz olgunun canlı şahidi olmaktasınız. Zira sizler Hamidullah Hoca'yı görmediniz ancak yaşları seksen civarındaki değerli hocalarımızın bizzat gördükleri ve şahit olduklarını okuyarak, mümkün en kısa yoldan, en sahih bilgiyi elde edeceksiniz.

Bu vesileyle hem Türkiye'den hem de Pakistan'dan çalışmamıza katkı sunan hocalarımıza, araştırmacılara müteşekkirim. Rektörlüğümüze, sekretaryayı yürüten arkadaşlarımıza çok teşekkür ediyor, saygılar sunuyorum.

MUHAMMED HAMİDULLAH ÜZERİNE

MEHMED SAİD HATİBOĞLU*

Prof. Dr. Mehmed Said Hatiboğlu Hoca'mızla 17 Aralık 2024 tarihinde kamera kaydı eşliğinde yapılan bu röportaj, Prof. Dr. M. Hayri Kırbaşoğlu, Prof. Dr. Bünyamin Erul, Doç. Dr. Şuayip Seven ve Doç. Dr. Mehmet Çakırtaş'ın katılımlarıyla hocamızın özel kütüphanesinde gerçekleştirildi.[1]

BÜNYAMİN ERUL: Sevgili Hoca'm, öncelikle bizi bu güzel kütüphanenize kabul ettiğiniz için çok teşekkür ediyoruz. Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi merhum Muhammed Hamidullah Hoca'mızın vefatının 22. Sene-i devriyesi münasebetiyle bir sempozyum düzenledi ve bu sempozyumda çeşitli ilim adamları çok değerli sunumlar yaptılar. Sempozyumun başında zât-ı âlinizin, Yusuf Ziya Kavakçı Hoca'nın ve Nasrullah Hacımüftüoğlu Hoca'nın şahitliklerini, hatıralarını da dinlemek istediler. Ama biz biliyoruz ki Muhammed Hamidullah Hoca'mızla sizin de çok sıcak hatıralarınız var. Hem Ankara, hem de Paris'te bir araya gelmişlikleriniz var. Tekrar böyle bir söyleşiyi kabul ettiğiniz için çok teşekkür ediyoruz. Dilerseniz söze Hamidullah Hoca ile ilk tanışmanız nasıl oldu sorusuyla başlayalım mı değerli Hoca'm?

MEHMED SAİD HATİBOĞLU: Benden önce rahmetli Tayyib Okiç Hocam tanışmışlar kendileriyle. Ben talebe iken onu İlahiyat Fakültesi'ne davet ettiler. O zaman bizim fakülte

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi.

1 Yazıda Mehmed Said Hatiboğlu Hoca'mızın kendi yazım dili ve üslubu esas alınmış, bazı sert harfler aslına uygun biçimde yumuşak yazılmış, "mi", "mu" gibi soru ekleri bilerek bitişik yazılmıştır. Diğer metinlerde ise kitabın iç bütünlüğünü sağlamak için kimi kelimelerin yazımında birtakım değişiklikler yapılmıştır.[yayına hazırlayan]

Cebeci'de Hukuk Fakültesi'nin arkasındaydı. Zannediyorum 1956 yılıydı. İki gün konferans verdiler. Tabii biz talebe olarak hocaya hayran kaldık. Daha sonraları Serahsî'nin 900. vefat yıldönümü münasebetiyle 1964'te bir sempozyum yapıldı, ben o zamanlar fakültede Hadis asistanıydım. Hamidullah Hoca, Tayyib Hocamızın İlkiz Sokak'taki evine gelmişlerdi. Ben oraya gittim ve orada kendileriyle tanıştım, ellerinden öptüm. Orada Salih Tuğ Hoca da vardı.

ERUL: Konferanslarda tercümeyi Salih Tuğ Hoca mı yaptı?

HATİBOĞLU: Evet, ancak Hoca Türkçeyi de gayet güzel konuşurlardı. Orada kendisinden bir şeyi öğrenmek istedim. Biliyordum ki merkezi olan Paris'te UNESCO, şark ülkelerindeki kıymetli eserleri Fransızcaya çevirip yayınlıyorlardı. Hamidullah Hocamıza da bir kitabın tercümesini ısmarlamışlar, fakat biz onun basıldığını görmemiştik. "Hocam o kitap ne oldu?" dedim. "Maalesef, ben tercümeyi bitirdiğim zaman UNESCO dağılmış bulunuyordu, basım işlerine de son vermişler, elimde kaldı" dedi.

Sene 1982'ydi. Bir ilmî toplantı münasebetiyle Cezayir'e gidiyorum. Roma hava alanına indim. Orada Tayyar Altıkulaç Hoca ile karşılaştım. O zaman Diyanet reisi idi, onu da çağırmışlar. Hoş beşten sonra ben kendisine biraz takıldım. Çünkü o, Dr. Lütfi Doğan'ın öncülük ettiği Türkiye Diyanet Vakfı'nın başında idi. Kendisine "Hocam, elinizde bu kadar imkân var fakat doğru dürüst bir kitab yayınladığınızı görmedik?!" dedim. Cevaben: "Vardı da biz mi yayınlamadık Hocam?" dedi. Ben, "Var" dedim. Hamidullah Hocanın neşre hazırladığı bir kitabı aklıma geldi. "Bakın, İmam Muhammed'in *Siyer-i Kebîr*'ine İmam Serahsî'nin şerhi olan bir kitap var. O kitabı Hamidullah hocam dünyada yazılmış ilk anayasa kitabı olarak değerlendirir. Hoca bu kitabı Fransızcaya çevirmiş eğer siz bu kitabı Türkçeye çevirirseniz dünya çapında bir iş yapmış olursunuz" dedim. Tayyar Hoca "Basarız" dedi. "Eğer Hamidullah Hoca Cezayir'e geldiyse seni de alacağım ve hocanın yanına gidece-

ğiz. Kitabı kendisinden basılmak üzere isteyeceğiz kabulmü?" dedim, sağ olsun "Kabul" dedi. Cenab-ı Hak bize nasib eyledi, Hamidullah Hoca da teşrif etmişler Cezayir'e. Meseleyi Hocaya açtık, "Tabi ki kitabı veririm, memnun olurum" dediler. Neyse Cezayir'deki program bitti, ben eseri almak için Hocayla birlikte Paris'e gittim ve bir otele yerleştim. Ertesi gün hocanın evine vardım. Tercümeleri masasının üzerine koymuş. Tam 4000 varak. Daktilo ile kâğıdın tek yüzüne yazmış hepsini. Hocaya "Bunlar benim çantama sığmaz" dedim. Hemen gidip bir valiz alıp geldim ve tercemeyi Türkiye'ye getirdim, Diyanet'e teslim ettim. Zannediyorum 1991'de, tam dokuz sene sonra basımı tamamlandı. İlk cildini ben tashih ettim. Diğer cildlerin tashihini iki Profesör hocaya verdim.

Daha sonra eser satışa hazır hâle gelince Hamidullah Hocaya nerelerde satılabileceğini sordum. Bana adresleri gönderdi bunları gidip ilgililere verdim. Bu kadar zahmetime rağmen Hocanın bu arzusunu yerine getirmedikleri gibi bana da kuru bir teşekkürü çok gördüler, üstelik "Hatiboğlu Hoca bize, satılmayacak kitabı bastırdı" demişler. Halbuki işin başında kendilerine bu Fransızca eserin Türkiye'de taliplerinin sınırlı olacağını, asıl taliplerin yabancı ilim muhitlerinin olacağını söylemişdim. Her neyse! Aradan seneler geçti, birgün Tayyar Altukulaç Hoca bizim fakülteye geldi. Bana "Hocam iyi ki o kitabı bastırmışız" dedi. "Hayırdır inşaallah, başınıza taşmı düştü? Şimdiye kadar sizin arkadaşlarca ben suçlanmışdım, ne oldu?" dedim. Anlattı. Meğer İSAM kütübhanesi kurulurken mezkur kitabı Avrupa'daki kütübhanelere gönderip becayiş yapmışlar ve oralardan epey kitab getirtmişler.

Daha sonra Konya'da Serahsî'nin kitabını bir ekip Türkçeye terceme etmiş. Ben de merak ettim Türkçe'ye terceme eden Profesörler Hamidullah Hocanın Fransızca tercemesinden yararlanmışlar mı diye. Maalesef Hocanın değerli tenkidlerinin faydalanmamışlar. Mesela eserin aslında Yahudi veya Hıristiyan mabedlerine pislemenin caiz olduğu yazılıdır. Hamidullah Hoca merhum, bu görüşü, Kur'an-ı Kerim'i kaynak göstererek

tenkid ediyordu. Bu önemli tenkidi hiç görmemişler yahud almamışlar.

ERUL: Kıymetli Hoca'm, Hamidullah Hoca malumunuz bekârdı ve hiç evlenmemişti. Bize hocanın Fransa'daki evi ve yaşantısı hakkında bilgi verebilirmisiniz?

HATİBOĞLU: Hamidullah Hoca Fransa'da Alphonse Le Martin'in konağında bir odada yaşıyordu. Hoca Le Martin'in Müslümanlara son derece yakın olduğunu söylerdi. Yeri gelmişken şunu ifade edeyim ki Le Martin bir *Türkiye Tarihi* kitabı yazmış ancak bu Türkçeye terceme edilmemiştir. Yine *Şark'ta Seyahat* adlı 2 ciltlik bir eseri de bulunmaktadır. Bu kitaba bir pazar yerinde denk geldim Fransa'da. Biraz pazarlıktan sonra 20 marka aldım. Hoca Le Martin'i severdi. Çünkü bu *Türkiye Tarihi* kitabında Peygamber Efendimizi öven ifadeler kullanmıştır. O, bir yerde şöyle diyordu: "Senden büyük kim vardır dünyada ey Muhammed". Hamidullah hoca İbn-i İshak'ın *es-Sîre* adlı eserini neşretti. Eserin mukaddimesinde Le Martin'in bu sözlerini terceme etmişti.

ERUL: Kıymetli Hoca'm tekrar Hoca'nın evine dönmemiz mümkün müdür?

HATİBOĞLU: Hoca o konağın çatı katındaki odalarından birisinde kalırdı. Kapısında Fransızca olarak "Kuvvetle vurun!" ikazı vardı. Oda kitaplarla doluydu. Son ziyaretlerimden birisinde Fransızcaya çevirdiği Kur'an-ı Kerîm'i Suud'lu biri tenkid etmiş, Hoca da ona cevab yazıyordu.

Bu arada Fransa'ya ilk gittiğimde Hamidullah Hocanın İmam-ı Buhârî'nin Fransızca tercümesini yaptığı Sahîh'ini çok aramıştım. Ancak bütün aramalarıma rağmen sadece dördüncü cildini bulabildim. Daha sonra Cenab-ı Hak bana onun tamamlanmasını da nasib eyledi. Rahmete vesile olsun, Macit Yaşaroğlu, Ahmet Halit Yaşaroğlu'nun kardeşi, Hamidullah Hocamızın en sevdiği dostlarındandı. Ankara'ya her geldiğinde bize uğrardı. Hamidullah Hoca son teşriflerinden birisinde

Macit Bey'e bende bu tercemenin sadece dördüncü cildi olduğunu söyledim. O da bende ilk üç cilt var dedi. Derhal bendekini ona verdim. Böylece Macit Bey'deki eksik nüsha tamamlandı. Merhumun büyüklüğüne bakın ki, 1988'deki ölümüne yakın yazdığı bir mektubda kendisinde bulunan ilk baskı tercemenin bana verilmesini vasiyet etmiş. Bu vesileyle bu büyük adamı rahmetle yâd ediyorum.

Bu arada Macit Yaşaroğlu diş doktoru idi. Ayrıca İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi mezunu olup Arapça, Farsça ve Fransızca lisanlarına vakıf idi. Atatürk'ün cenaze namazının Türkçe olarak kıldırmış olan Şerafettin Yaltkaya'nın öğrencisi idi. Macit Bey'in Kütübhanesi de vefatından sonra bana intikal etti. Merhum son yıllarında Türk çocuklarına hitaben *Çocuklara Din Dersi* adlı kitab yazmıştı. Bu kitabın Diyanet tarafından bastırılmasını arzu ediyordu. O zaman Diyanet Reisi Mustafa Said Yazıcıoğlu idi. Ona götürdüm, basabileceklerini ancak kuruldan onay alması gerektiğini ifade etti. Bir ay kadar sonra yanına gittiğimde kitabın akıbetini sordum. Maalesef yayınlanmamasına dair bir rapor yazıldığını söyledi. Ben de raporu görmek istedim. Raporu okurken gülmeye başladım ve raporu yazan uzmanı çağırttım. Ona rapordaki bazı hatalarını söyledim. Raporu yazan kişi Macit Bey'in kitapta naklettiği bir şiiri İzmir Müftüsü Akif Salı'ya atfetmesine itiraz edip İzmir'de böyle bir müftü olmadığını söylemiş. Ona dedim ki, ben Burdur'da lise olmadığı için İzmir'de okudum. Abim de o sıralar İzmir Müftü katibi idi. Birgün müftülüğe gittim ve o müftü beyin elini öptüm. O müftünün adı Akif Salı'ydı dedim. Raporun pek isabetli olmadığını söyledim. Rapordaki hatalar düzeltildikten sonra kitab basıldı.

ERUL: Hamidullah Hoca uzun yıllar Paris'te kaldı. Sorbonne'da doktora yaptı. O dönemin oryantalistleri ile arası nasıldı? Onlarla görüşüp yazışırmıydı? Onların derslerine gider ve tartışmalara katışırmıydı?

HATİBOĞLU: Hocamızın oryantalistlere bakışı uzaktandı. Onlardan bazılarını ayrı tutardı. Bunlardan biri Henri Laoust'tu. Bu adam Suriye'de 20 sene kalmış ve İbn Teymiyye üzerine ihtisas yapmıştı. Onu severdi. Henri Laoust'un Sorbonne'nun yanında dersleri vardı. Biz de giderdik, Hamidullah Hoca da gelirdi. Hoca, oraya gitme sebebinin Henri Laoust olur da yanlış bir şey söylerse düzeltmek için orada olduğunu söylerdi. Henri Laoust'un bana da bir yardımı dokunmuştur. Fransa'da 5-6 ay sonra benim bursumun süresi dolmuştu. Burs işlerimizle ilgilenen Türk bir kız vardı. Kendisi bana iki profesörden referans yazısı getirirsem bursun uzatılabileceğini söyledi. Bunun üzerine ben Henri Laoust'a gittim. Hemen yazdı. Bir de Rober Brunschving var. Sorbonne'da İslam bölümü başkanı. Beni seviyordu, onun makalesini terceme etmiştim. Belki de 30 seneden beri o tercememi arıyorum ama bulamıyorum. Herhalde biri alıp da geri vermedi. Makalesinde bazı hataları vardı tespit ettim düzeltmemi istedi. O da bana referans yazdı.

ERUL: Paris Camiinde Hamidullah Hoca'nın hutbe okuduğuna şahit oldunuz mu?

HATİBOĞLU: Ben buna şahit olmadım. Ancak kendisi Şâfiiyyu'l-mezheb idi. Bizimle namaz kılarken ellerini bağlardı. Kendisi tek kılarken ellerini salardı. Bizim Hanefi olmamıza hürmeten bunu yapardı. Cuma'dan sonra caminin küçük odalarında talebelere konferans verirdi. Bizi de bu tarz konuşmalar yapmaya teşvik ederdi. Allah rahmet eylesin.

Vefatından önce 2002 yılında gene Paris'teydim. Hanımla onu ziyarete gittik. Ancak evde yoktu. Sonra merdivenden bir tık tık ses geldi. Meğer eczaneye gitmiş. Amerika'ya gideceğini/götürüleceğini söyledi. Hoca merhum çok büyük adamdı.

Tabi Türkiye'de hocayı sevenler olduğu gibi sevmeyenler de vardı. Maalesef Işıkcılar cemaatinin başında olan Hüseyin Hilmi Işık adında bir adam vardı. Hocayı öyle bir tavsif etmiş ki ben okumaktan teeddüb ederim. O adam babam hakkında da ileri geri konuşmuştu. Ben de onun hakkında bir makale

yazdım. Ancak babam hakkındaki iddialarına değil hocalar hakkında yazdıklarına cevap verdim. Bir tek cevap veren bile çıkmadı. Hamidullah Hoca gibi bir adama laf edilebilir mi?

Hoca Paris'e neden gelmiş? Ben bilmiyordum. Birgün Salih Tuğ Hocaya sordum. Hoca Hindistan'da İslam Devleti kurmak istemiş. İdama mahkûm olmuş ve kaçmış. Paris'e gelmiş. Burada Hindistan Müslüman Hükûmeti adında bir parti kurup siyasete girmiş. O yüzden Hindistan'a girişi yasaklanmış. Ama Haydrabad'da kardeşleri vardı. Ben bunu bildiğim için hocanın kardeşleri vasıtasıyla Hindistan'dan kitaplar getirttim.

ERUL: Hoca'm Hanefi-Hind uleması var onları okuyoruz, biliyoruz. Hamidullah Hoca Fransa'ya gitmeseydi belki de klasik bir Hind âlimi olacaktı. Hamidullah Hoca Fransa'ya-Avrupa'ya gitmekle ne kazandı? Onun yazdıklarında biz neyi farklı görüyoruz? Kitaplarında Paris'teki Muhammed Hamidullah farkı nedir?

Şimdi malum olduğu üzere bizim dinimiz hakkında Batı'da yapılan ilmî çalışmalar 250-300 senelik bir maziye sahiptir. Onların yaptıkları çalışmaların başında benim en önde saydığım eser *İslam Ansiklopedisi*'dir. Goldziher'in teşvikleriyle 1902 yılında çalışmalara başlandı. Fransızca, Almanca ve İngilizce olmak üzere 3 dilde ve 4 ciltte yayınlandı. Bizde ise Hasan Âlî Yücel'in zamanında onun ön ayak olmasıyla Milli Eğitim Bakanlığı *İslam Ansiklopedisi* yazıldı. Allah kendisinden razı olsun, bizimkiler ona kominist dese de onu yakından tanıyan Necati hocam bana Hasan Âlî Yücel'in Mevlevî olduğunu söyledi. Hasan Âlî'nin *Allah Bir'dir* diye kitabı da vardır. *İslam Ansiklopedisi*'ni oryantalistler çıkarmış. "Bizim böyle bir ansiklopedimiz neden yok!" diye bizimkiler dertleniyorlar. Böylece İsmail Hakkı İzmirli ve diğerlerinin öncülüğünde *Türk İslam Ansiklopedisi* çıkmaya başlıyor. Ancak bu ansiklopedi de neşredilen iki ciltten sonra maalesef tamamlanamadı. Bizimkiler tamamlamadan oryantalistler ikinci baskı çalışmalarına başladı. O adamlar bizim kitaplarımızı okuyorlar ve kendi bakış açılarından geçirerek yayınlıyorlar. O kadar derin okuyorlar

ki bizim görmediğimiz kitapları görüp dipnot olarak veriyorlar. Ancak bunlar arasında İslam düşmanı olup kin besleyen adamlar olduğu gibi insaflı olanlar da var. Goldziher'in bazı eserlerinde bize son derece öğretici beyanları var. Hamidullah Hoca bütün bu isimleri bilip okumasına rağmen onları İslam düşmanı olarak gördüğünden onlara atıf yapmazdı.

O zaman bize düşen ne oluyor? Ben, Goldziher'den tercume ettiğim hadis kitabından çok şey öğrendim. Mesela bizde hadis ve sünneti müteradif görürler, ayrı ayrı şeylermiş gibi telakki etmezler. Ama bu adam bizim kendi kitaplarımızdan Tirmizî'den, Ebû Davud'dan vs. aynen alarak "Bakın bu ikisi aynı şey değildir, sünnet ve hadis aynı şey değildir" diyor. Hatta bir alimin sözü aklımda "Fî hâze'l-hadisi hamsu sünen" (Bu hadiste beş sünnet vardır) diyor. Ayrıca sünnet ve hadisle ilgili bir bab var ve orada konuyu daha genişçe açıklıyor. Kimden alıyor delilleri, bizim alimlerimizden alıyor. Diyelim ki Ahmed Naîm merhum, koca bir *Usûl-i Hadis* kitabı yazdı. Bu konularla hiç ilgilenmemiş. Sen Galatasaray mezunusun, Galatasaray'da hocalık yapmış adamsın, İyi Fransızca biliyorsun. Niye bir lüzum görmedin bunları incelemeye?!.

ERUL: Hoca'm Hamidullah Hoca'nın İslam Peygamberi adlı eseri çok önemli bir kitap. Tabi orada hem Hindistanlı Hamidullah var hem de Paris'te yaşayan batılı bir Hamidullah var. O kitabı nasıl görüyorsunuz? Hamidullah Hoca'nın kafasındaki peygamber tasavvuru nedir? Siz bu konuda ne dersiniz?

HATİBOĞLU: Kısaca Hocamız o değerli kitabı için şöyle dedi: "Ben *Le prophète de l'Islam'ı (İslam Peygamberi'ni)* Batılılar için yazdım" dedi. "Onların kafalarına hitaben yazdım" dedi. Tenkide tabi değil miydi hoca? Gayet açıktı. Tenkit edene teşekkür ederdi. Yanlışı olmamışmıdır? Olmuştu, muhakkak olabilir. Ama bakışaçısı son derece genişti. Çünkü bütün batı lisanlarını biliyordu Hoca. Üç dilden doktora yapmış adam. Peygamber efendimizin savaş yaptığı yerleri bizzat gezerek yazmış olduğu kitapları var. Kim yaptı şimdiye kadar bunla-

rı? Hizmeti sonsuz bence. Mesela Kur'an-ı Kerîm'i Fransızcaya çevirdi Hoca. Orada Arapça metin yoktu. Ama büyük bir hizmette bulundu. Biliyorsunuz belki Kur'an-ı Kerîm'in ayetlerini rakamlayanlar da Batılılar olmuştur. Bizde yok öyle bir şey. Gustav Leberecht Flügel yapmıştır. Fakat onun rakamları bizim bugünkü rakamlara uymuyor. Farklılıklar var. Ama Hamidullah Hoca'mız her ikisine birden işaret etmiş.

ŞUAYİP SEVEN: İbn Nedim'in Fihrist'inin tahkikini de Flügel yaptı.

HATİBOĞLU: Flügel aynı zamanda isimler endeksi yaptı, harf-i cer endeksi vardı, bizimkiler 103 sene sonra yaptılar. Muhammed Fuad Abdülbaki *el-Muʿcemü'l-Müfehres*'i çıkarmıştı 103 sene sonra. Biz, batılıların bu yaptığına muhtaç halde büyüdük. Ben ilahiyat okurken şunu bul derlerdi. Nereden bulacağım? Batılıların yazdığı kitaptan. Eğer Hadis hakkındaki o sekiz ciltlik *el-Muʿcemü'l-Müfehres* olmasa ben nasıl bulurdum hadisleri Allah aşkına?!

ERUL: Muhammed Hamidullah Hoca ile sizin Buhârî el yazması nüshanız ile ilgili de bir hatıranız vardı, onu da lütfeder misiniz Hoca'm?

HATİBOĞLU: Ondan önce şöyle ilginç bir hatıramız var, müsadenizle onu da anlatmak isterim. Birgün bana Salih Tuğ Bey telefon etti ve "Hamidullah Hoca Ankara'ya uçakla işte şu saatte geliyor. Onu karşıla, Erzurum'a gidecek, gerekeni yap!" dedi. Tabi ben o zamanlar araba kullanıyorum, Mercedes'i çektim hava meydanına. Hocayı aldım eve götürdüm. Biz o zaman Sıhhiye'de oturuyoruz. Benim küçük bir odam vardı orada çalışıyoruz. Öğlen vakti olmuş. Bizim hanım bir tepsi yemek hazırlayıp Hocaya getirdi. Eşime, "Yaa hoca çok yemez, azıcık yer, niye bu kadar zahmet ettin?" dedim. "Sen ver ver!" dedi bana. Neyse hocayı yalnız bıraktık. Bir müddet sonra vardığımda baktım hoca bütün tepsiyi temizlemiş. Şimdi Hocada bir hanımın getirdiği yemek iade edilmez terbiyesi var.

"Ya Hocaya zulmettik!" dedim. Neyse sonra hocayı otobüsle Erzurum'a gönderdim.

ERUL: Hoca'm Buhârî nüshanıza dönersek?

HATİBOĞLU: Buhârî'ye gelince, Bizim kayınpeder antika vs. severdi. Bir kitap bulmuş. Hanım bana gösterdi. Baktım, Sahîh-i Buhârî el yazması. Hocama o nüshayı gösterdim, onu çok beğendi. Tek cilt, güzel bir ciltli. Ama maalesef zamanla cildi bozulmuş. Sonra bir de Fransızca bir kitap gösterdim hocaya. Charles Mills (1788-1826) denen bir İngilizin peygamber efendimizle ilgili yazdığı bir kitap. Ben onu Paris'te antikacılardan almıştım. "Hocam bu adam kim?" dedim. "İlk defa görüyorum" dedi. 40 senedir Paris'te, o kitabı ilk defa görmüş hoca. Sonra Fuat Sezgin hocayı buraya getirdiğinizde aynı kitabı Fuat Sezgin'e gösterdim "Hiç tanımıyorum" dedi. Bir yerde benden bizim alimlerimiz hakkında bir mülakat istiyorlardı. Bakın dedim bizim İslam alimleri, gerçek alimlerimiz mütevazı kimselerdir. Bunlar benim kendilerine gösterdiğim kitap hakkında hiç bilgileri olmadığını söylediler. Bir cahil adama sorsanız bunu söylemez. Bilmiyorum demez. Ama adam alim ise bilmediğini bilmiyorum der dedim. İkinci çıkaracağım ders, İslam dünyası ve İslamiyet hakkında, peygamberimiz hakkında Batı'da o kadar çok yayın yapılmış ki bunları bizim en büyük alimlerimiz bilmeyebiliyorlar dedim. O kadar çok yayın var yani. Bizim bunları bilme ihtiyacımız var. Çünkü Batı dünyasının İslam dünyasına karşı olan davranışlarını tayin eden kültür, onların yazdıkları kitaplarda var. Bizim yazdığımız kitaplarda yok. Onları okumaz adamlar. Kendi alimlerinin yazdığı kitaplar onları yönlendirir. Bu çok mühimdir bence. Onun için ben okumak istiyorum.

ERUL: Hoca'm Hamidullah Hoca Sahîh-i Buhârî'ye ne dedi?

HATİBOĞLU: Hoca diyor ki "Şimdiye kadar Buhârî'nin eliyle yazdığı bir Sahîh-i Buhârî yoktur, görmedik diyor. Ama iki kitap vardır, iki el yazma kitap vardır; birisi nâtamamdır,

birisi tamamdır ve güzeldir, en güzeli de odur diyor. Bu en güzel Buhârî'yi Hatiboğlu'nun kütübhanesinde gördüm. Ondan bahsetmeyi de kendisine bırakıyorum" deyip bana bir vazife bırakıyor. Bakalım yerine getirebilecekmiyim?

ERUL: Hoca'm Nasrullah Hoca anlattı. Hamidullah hocayı uğurlayacaklar yanlış anlamadıysam. Erzurum'dan havaalanına gelmişler. Rahmetli Tayyib Hoca'mız ve Muhammed Hamidullah Hoca'mız kucaklaşmışlar. İri yarı olan Tayyib Hoca, ince, zayıf cüsseli biri olan Hamidullah'ı kucaklayınca ayakları yerden kesilmiş. Birbirlerinin kulaklarına birşeyler söylemiş ve ağlaşmışlar. Böyle bir sahne anlattı.

HATİBOĞLU: Çok severlerdi birbirlerini.

MEHMET ÇAKIRTAŞ: Hoca'm tam bu noktada iki şeyi merak ediyorum. Hamidullah Hoca'mızın şemâili ile ilgili kısa bir bilgi verebilir misiniz? Bir de maişetini nasıl sağlardı?

HATİBOĞLU: Şemâiline dair nadir üç-beş tane fotoğrafı var. Onlardan görürsünüz. Zayıfça nur yüzlü bir adam. Mütevazı, son derece mütevazı. Paris Cami'nin imamet vazifesini görenler Fransızların tayin ettikleri adamlardı. Mesela Tunuslu, Cezayirli vs. Hamidullah Hocaya zannediyorum biraz soğuk bakarlardı. Hoca da onlara itibar etmezdi hiç. Onların yanına hiç girdiğini görmedim mesela. Talebelerle meşgul olurdu hoca. Ama gördüğü yanlışları da söylemekten hiç çekinmezdi. Çok kitabı var ama ben maalesef hepsini okuyamadım. Toplamışız orada duruyor. Türkiye'de ilk defa olarak -Hocayı daha görmemişim, 1960 İhtilali oldu Diyanet reisi değişti. Bir general Sadettin Evrin Paşa başkan yardımcısı oldu. *Diyanet* Dergisi yayınlayacak. Bizden yazı istediler. Ben ilk defa Hocamızın *İslam Peygamberi* daha Türkçe'ye çevrilmemişti, orada "İslam'ın Estetik Görüşü" diye bir bahis var. Onu terceme ettim Fransızcası'ndan, verdim. Yayınlandı ama bazı yerlerini kesmişler. Ona da çok üzüldüm. Yani daha kendi kitapları Türkçe'ye terceme edilmeden ilk defa yayınlanan makalesi herhalde bana aittir.

HAYRİ KIRBAŞOĞLU: Hamidullah Hoca'mızın 6 ay bizim fakültede hocalık yaptığı şeklinde bir şey duyduk biz. Onu soracaktık. Çalıştığına dair bir belge de çıkmış.

HATİBOĞLU: Yok yapmadı, konferans verdi. Hocalığa davet ettiklerini hatırlıyorum ama Hoca gelmedi.

KIRBAŞOĞLU: Esas bu Türkçeye çevrilen kitaplarının telif ücretleri ile ilgili pek şık davranılmadı diye biliyorum, ne dersiniz?

HATİBOĞLU: Hocaya hiç para felan vermeden terceme ederlerdi. İlk defa *İslam Peygamberi*'nin ilk cildini Afyon'un Dinar kazasından Mehmet Yazgan isimli Galatasaray'dan mezun bir eczacı, terceme etti.[2] Allah rahmet eylesin, çırağı bıçaklayarak öldürmüş eczanesinde. Paris'e gelmişti, beraber Hocanın evine gittik. Ama hiç zannetmiyorum ki Hoca para alsın. Hocanın zaten masrafı yoktu. Az bir şey yer, karnı doyardı. Hafif bir bedene sahipti, belki 40 kilo mu, 50 kilo mu neydi.

ERUL: Kirayı falan nasıl veriyordu Hoca'm gelir yoksa?

HATİBOĞLU: Batılıların bastığı kitaplardan telif ücreti alıyordu zannediyorum.

SEVEN: Hamidullah hoca Hellmut Ritter ile İstanbul'da bir araya geldi değil mi?

HATİBOĞLU: Önce Ankara'da Serahsî'ye yıldönümü yapılmıştı ya, oraya Schacht da iştirak etti. Joseph Schacht, hukukçuydu. Hatta bazı Arapça kitapları yayınlamıştı. Schacht'a biraz soğuk bakarlardı bizimkiler. Ama Ankara'da beraber konferans verdiler.

---

2 Muhammed Hamidullah merhumun *İslam Peygamberi* eserinin ilk cildini Afyon Sandıklı'da eczacılık yapan Said Mutlu tercüme etmiştir. Zamanının büyük bölümünü İslami ilimler alanında tetebbuatla geçiren merhum Mutlu fevkalâde Fransızcası ile tercümeler yapmıştır. Dönemin İslami mecmualarında da tercümeleri çıkan Mutlu hakkında uzun yıllar İrfan Yayınlarını yöneten Mehmet Doğru, mütercimin, eserin en mükemmel biçimde çıkması ile özel olarak ilgilendiğini, cildinin yaldızına kadar ihtimam gösterilmesi için çalıştığını anlatmıştır. Bk. Taha Kıvanç, "Ne Kadar Şanlısınız", *Yeni Şafak*, 2 Mart 2003.[yayına hazırlayan]

ERUL: Ritter'le görüştü mü Hamidullah Hoca?

HATİBOĞLU: Görüşmüş olabilirler ama ben bilmiyorum.

SEVEN: Nasıl bahsederdi Hoca'm, münasebetleri nasıldı?

HATİBOĞLU: Aleyhte konuşmazlardı. Bizim gibi değillerdi o alimler. İlimle meşgul olmuş, İslamiyet'le uğraşmış o insanlara hürmeten pek aleyhlerinde bulunmazlardı. Ama İslam'a düşman ise onların aleyhlerine çalışırlardı. Mesela İslam-Hıristiyan diyaloğu diye bir şey çıkarttılar Vatikan'da, artık birbirimize düşmanlık etmeyeceğiz vs. diye altmış beşlerde, yetmişlerde falan. Massignon'un talebesi Fransız kadın bir romancıyı Paris'ten bize temsilci olarak göndermişler. Bu kadına Hamidullah Hocam beni tavsiye etmiş ilgilenir diye. Tabi ben karşıladım. Tunalı Hilmi'de bir otele yerleştirdim. Ertesi gün onu Tayyib Hocama götürdüm. Hoca onun Vatikan hizmetinde birisi olduğunu görünce "Ne diyaloğu?!" dedi. Fransızca konuşuyorlar. "Siz önce Müslümanlara yaptığınız zulümler yüzünden özür dileyin insanlardan!" dedi. Ben olsam çıkar giderim. Kadın öyle pişmiş ki! Böyle yüzüne çarptı, hiç konuşmadı bile hoca. Tayyib Hoca bu konuda çok sertti. Sonra o kadın bizim fakültede de konferans verdi ve ben terceme ettim.

ERUL: Müsteşrikler toplantısında Zeki Velidi Togan da oradaymış. Hamidullah hoca güzel bir sunum yapmış. Çok beğenmiş "Bu genci İslam Tetkikleri Enstitüsüne başkan yapalım" falan demiş, teklif etmiş ama seçmemişler.

HATİBOĞLU: Şimdi o Enstitü meselesi de karışık. Biliyorsunuz 1924'te Tevhîd-i Tedrîsât Kanunu çıktı, Diyanet kuruldu. Bir de 1924'te Darülfünûn'da İlahiyat Fakültesi açılması kararı alınmış ve İstanbul'da açılmış. Sonra benim doğduğum sene 1933'te bir üniversite inkılabı yapılmış ve İlahiyat Fakültesi'ni kapatmışlar. 1933'ten 1949'a kadar Türkiye'de hiç İlahiyat Fakültesi yok ama İstanbul'da İslam Tetkikleri Enstitüsü diye bir enstitü açmışlar. Hamidullah Hoca'yı oraya teklif etmişler ama o "İşim var" demiş. Sonra oraya Zeki Velidi Togan

başkan olmuş. Zeki Velidi malum Türk tarih alimi. Başkırtistanlıdır kendisi. Ne maceralar geçirmiş. Hatta bir macerasını anlatır. Bavullarını raflı yaptırmış, kitaplarını o raflara koymuş, öyle getirmiş. Onun *Tarihte Usûl* diye muhteşem bir kitabı var. Sonra ikinci cildi basıldı. Tam basamamışlar gene. O, *Hatıralar* adlı kitabında (s. 455) şöyle anlatıyor: "Hicaz'a Hadramut sahillerine gelecektik… Sabahleyin birinin güzel sesle Kur'an, sonra "Nât-ı Nebî" okuması beni uyandırdı… Şimdi çok sevdiğim Peygamberimizin vatanına geliyoruz. Onyedinci asırda Hindistan yoluyla Hicaz'a gelenler Hadramut dağlarını görür görmez tekbir alırlarmış. Ben de tekbir aldım. Yakın yıllarda geçirdiğim hadiseler gözümün önünden bir sinema şeridi gibi geçiyordu. Gönlüme rikkat geldi. Namaza kalktım. Namazı hep cenuptaki Kıbleye dönerek kılardık, şimdi o şimalde idi. Bu beni meraklandırdı. Güvertede namaz kılan Araplara uyup iki rekat namaz kıldım…"

İstanbul'daki Enstitü'ye nasıl başkan olduğundan da bahsediyor. Beni başkan yaptılar diyor. Bu da gösterir ki o zamanlar Türkiye'de bu işleri yapacak bir alim yok. İzmirliler gitmiş, böyle bir görev bana kalmış, benim gibi bir adama kalmış diyor. Kendisini oraya layık görmüyor. Zeki Velidi Togan allâme bir adamdı. Atatürk'le kavga ettikleri için memleketten ayrılmak zorunda kaldı. Daha sonra tekrar geldi. Bir zamanlar Talat Koçyiğit ve İsmail Cerrahoğlu ağabeyler de Ahmed b. Hanbel'in *Kitabu'l-Ilel*'ini tahkike çalışıyorlardı. Ben doçent olacağım, tetkik için İstanbul'a gittim. Ayasofya Camii'nin kütübhanesinde çalışıyorum. Kütübhane o zaman oradaydı. Caminin içinde sağda.

ERUL: Cami ibadete açık mıydı o zaman?

HATİBOĞLU: İsteyen ibadet ediyordu ama umumi ibadet yoktu. Sonra onun mahiyetini de öğrendim. *Kitabu'l-Ilel*'in yazma nüshasını getirttirdim. Hocalar, bir yerini okuyamamışlar bana onu tahkik etme görevini verdiler. Onu tetkik ediyorken, bir zat geldi arkamdan bakıyor. "Ne kitabı oğlum bu?"

dedi. "Efendim bu, Ahmed b. Hanbel'in *Kitabu'l-Ilel*'i" dedim, anlattım. "Allah-Allah, ben bu kitabı niye okumamışım?" dedi. İçimden her şeyi okuyacak değilsin ya dedim, ama ona söylemedim. Çekti gitti, kütübhane müdürüne sordum, "Bu zat kim?" dedim. "Zeki Velidi Togan" dedi. "Tanımadınmı?" dedi. Nereden tanıyacağız onları? Biz Anadolu çocuğuyuz.

ERUL: Sonra gitmediniz mi yanına?

HATİBOĞLU: Hayır, bilmiyorum ki çekti gitti.

SEVEN: Hoca'm geçenlerde Türkiye'nin İlk Yüzyılında Hadis ve Ankara İlahiyat tartışıldı. 1924-1933 arası Darülfünûn İlahiyat Fakültesinin müktesebatı, özellikle hadis alanındaki müktesebatı tartışıldı. Hüseyin Avni Arapkirli olsun, İzmirli İsmail Hakkı olsun bunların Hadis'e dair eserleri var. Bunlar Ankara İlahiyat'ın hocaları tarafından çok fazla dikkate alınmadı diye bir düşünce var. Sizlerin o dönem Darülfünûn İlahiyat Fakültesindeki hadis çalışmaları hiç ilginizi çekti mi? Araştırmalarınıza konu yaptınız mı?

HATİBOĞLU: Ben İstanbul İlahiyat Fakültesi hakkında bilgi edinmek istedim, niçin? Çünkü bir rivayet çıkardılar, orada hocalar camilere sandalyeler, sıralar, piyano konsun kararı almışlar diye bir vaveyla çıkardılar. Acaba böyle bir karar aldılarmı dedim? Gittim, dekan Tahsin Yazıcı bana izin verdi ve depoya indim. Depoda İstanbul İlahiyat'ın evraklarını baştan sona kontrol ettim. Öyle bir şey yok. Ama dediler ki, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu bu teklifi yapmış, hiçbiri bunu kabul etmemiş. Kabul etmeyenler içinde benim sınıf arkadaşım Beyhan'ın babası Yusuf Ziya Yörükan da var. O da açıkladı, "Böyle bir şeyi kabul etmedik" dedi. Fakat bir de orada çalışan hocaların evraklarını kontrol ettim. Her biri kaç para alıyor. Bende var, kimsede yoktur mesela. İstanbul İlahiyat hakkında bir kitap yazmaya değer yani. Ama mesela hadis hocası Hüseyin Avni Arapkirli dediğiniz zat idi. Onun oğlu Tıp Fakültesi'nde kalp profesörüydü. O da ölmüş. "Babamın hadisle ilgili yazmaları var evde, bir gün gel sana vereyim" dedi. Adamı bulamadım bir

daha. Öğrendiğimize göre vefat edince yazmaları ve kitapları IRCICA'ya vermişler.

ERUL: Hoca'm o kitabı, İstanbul İlahiyat Fakültesinden Nilüfer Kalkan Yorulmaz adlı meslektaşımız neşretti. Nilüfer Hoca Hanım onu çok arayarak zor bulmuş ve kitap olarak neşretti Hoca'm.

SEVEN: Şöyle bir eleştiri yapılmıştı da o yüzden sordum bu soruyu. Ankara İlahiyat hadise başlarken daha klasik dönemden başladı. Özellikle o Cumhuriyet döneminin ilk hadis tecrübesini, İlahiyat tecrübesini çok fazla yansıtamadı. Acaba bu böyle miydi? İzmirli'nin Hadis Tarihi'ni biliyor muydunuz, Arapkirli'nin hadis tarihiyle ilgili kitabını biliyor muydunuz?

HATİBOĞLU: İzmirli'nin o kısa kitabını biliyorduk. Arapkirli'nin kitabını gören yoktu bizde. Fakülte açılınca zaten Hadis, Tefsir diye bir bilimdalı yoktu. Dogmatik Bilimler Kürsüsü demişler. İlk dekanımız Hukuk Fakültesi'nden Ordinaryüs Profesör Mehmet Esad Arsebük'tü. Tayyib Hoca'yı Paris'te tanımış. O davet ediyor Tayyib hocamızı. Tayyib Hoca, Dogmatik İlimler Kürsüsü Başkanı oluyor. İlk defa Tefsir ve Hadis kürsüsünü kurmuş. Hadis kürsüsüne aldığı ilk asistan da Fuat Sezgin idi. Kendisi de söylemiyor bunları. İkisi birbirlerinin hakkında konuşmazlar. Aleyhte de konuşmazlar.

ERUL: Neden?

HATİBOĞLU: Vallahi bilmiyorum, onu bilemedim. Ne Tayyib hocadan duydum aleyhte bir şey ne Fuat Sezgin'den.

ERUL: Ben yeni öğrendim mesela, Fuat Sezgin Hoca'nın Buhârî'nin Kaynakları kitabını Tayyib Okiç Hoca'nın danışmanlığında hazırlamış. Tayyib Hoca ona konuyu "Nasların Tedvini" diye vermiş, sonra çalışma "Buhârî'nin Kaynakları"na dönüşmüş.

HATİBOĞLU: Bizim fakültemizde hoca yokluğu vardı. Her ilim dalında öyleydi. Derme çatma adamları toplamışlar, hoca yapmışlar. Ben ilk defa Buhârî'nin Fransızcasını, bizim fakültede vardı oradan aldım ve baştan sona Arapçasıyla be-

raber okumuşumdur. Bu kitapları hediye eden kim? Esad Arsebük. Babası kim biliyor musunuz? *Mecelle* şarihi Ali Haydar Efendi. Oğlunu hukuk tahsil ettirmek için Paris'e göndermiş. Kendisi ders vermiyor oğluna, oraya gönderiyor. 1933'te Darülfünûn İlahiyat Fakültesi kapatılmış ama öteki fakültelere ilim adamı yetiştirmek için gençleri Avrupa'ya göndermişler. Ne olurdu diyorum ben, Batı İslamolojisini öğrenmek için de İlahiyat Fakültesi'nde yetiştirmek gayesiyle gençleri gönderselerdi. Göndermemişler. Bu kabahat kimin? Onun için biz Batı'yı, şunu bunu tedarik edip öğrenmeye mecbur kaldık. Çok yerde söyledim bunu ben, Arapça sahasında doğru düzgün bir hocamız yoktu. "Dil Tarih'te her dil okutuluyor oraya git" dediler. Dil Tarih Fakültesi'ne gittim. Arapça bölümünün derslerine girdim. Ders veren adam kimdi biliyor musunuz? Arapça Profesörü Alman'dı. Adını unuttum. Hatta bunu Necati Öner abiye söyledim "Yok yahu ben orada okudum, yoktu böyle bir adam" dedi. Ama sonra Meliha Anbarcıoğlu bize dekan oldu ya o, "Vardı ve Almandı" dedi. Necati abi bilmiyormuş mesela. "Yahu bir Müslüman ülkede Arapça'yı Alman'dan öğrenmeye mi muhtaç olduk" dedim. Daha sonra Necati Lugal'ı tanıttılar bana. Necati Lugal dediğin adam Dil Tarih'te Arapça ve Farsça okutmuş. Sonra Almanya'ya gitmiş. 20 sene mi 30 sene mi Almanlara Arapça, Türkçe, Farsça öğretmiş. Allâme bir adamdı. Bir gün Neşet Çağatay İran'a gitti. Farsça hocalığı yapardı. Onun yerine Adnan Sadık Erzi geldi derslere. Farsça'yı iyi bilirdi. Selçuklu Tarihi doçenti. Ama geç geliyordu. Ben de tebeşiri elime aldım, gittim tahtaya bir şey yazdım. O sırada çıktı geldi. Baktı, "Kim yazdı bunu?" dedi. "Hatiboğlu yazdı" dediler talebeler. "Sen dersten sonra beni gör" dedi. "Olur hocam" dedim, gittim, bana bir şeyler yazdırdı. "Tamam, sen yarın Dil Tarih'e gelirmisin?" dedi. Beni asistan alacak ya gözüne koymuş. Çünkü bir kitap neşredecek, onu istinsah edecek adam arıyormuş. Ben de iyi yazıyorum onlara göre. Beni mimledi. Ama Adnan Sadık Erzi hoca 58 senesinde Amerika'ya gitti. O sırada Tayyib Hoca beni asistan aldı. Gelince benim İlahiyata girdiğimi görünce bana darıldı. Ama ilk gittiğimde bakın ne dedi. "Gel

seni Necati Lugal Hocama götüreyim." Hocası kimdir ben tanımıyorum. Kızılay'da Karanfil Sokak'ta kızının evinde oturuyor. Kızı da Tarih Kurumu'nun müdiresi. O da rahmetli olmuş. Dil Tarih'e gittim beni aldı. Bir üstteki sokaktan taksiye binip gittik. Neyse "Hocam bu müstaid bir genç, bunu yetiştirelim" dedi benim için. "Olur" dedi. Necati Lugal Hocayı orada tanıdık meğer deryaymış. Hiç kitap felan yok, hep hafızasından okudu.

SEVEN: Ahmet Ateş ile bir irtibatınız oldu mu?

HATİBOĞLU: Allah rahmet eylesin, Arapça transkripsiyon felan kullanmadı diye İsmail Cerrahoğlu ağabeyin doktora tezini reddetmiş. Ahmet Ateş'i ilk defa orada gördüm. Ama müthiş bir adamdır. Onun Arapça gramer kitabı vardır, birisiyle beraber yazdı, bende var. Fakat o Türkiye'deki bütün elyazma kütübhanelerini dolaşmış bir adamdır. Onun bir oğlu vardı Toktamış Ateş. Sonra Hellmut Ritter'i tanıdım. İstanbul Edebiyat Fakültesi'nde Arapça-Farsça okutuyordu. İstanbul Üniversitesi Kütübhanesi'nde Goldziher'in kitabını arıyorum. Yerine koymamışlar. Kütübhane müdürü de bulamadı. Ritter'e başvurdular. Ritter hemen buldu geldi kitabı. Yani bu Batılı adamların metodik bir çalışma sistemleri var, bizimkilerde böyle bir şey yoktur.

ERUL: Hoca'm sizi çok yorduk, çok çok teşekkür ederiz. Çok güzel bir kayıt yapıldı. Allah, Hamidullah Hoca'nın ve isimlerini zikrettiğimiz bütün ulemanın mekânını cennet eylesin, Allah size de sıhhat afiyet versin.

20. yüzyılın büyük kırılmalarının ve Hint alt kıtasındaki derin sarsıntıların içinde yetişen Muhammed Hamidullah, geçen yüzyıl İslam düşüncesinin önde gelen isimlerinden biridir. Klasik İslam ilimlerini yakından tanımasıyla modern akademik yöntemi birlikte kullanabilmesi, onu benzerlerinden ayıran en belirgin özelliğidir. Hadis, siyer, İslam hukuku, Kur'an ilimleri ve İslam iktisadı gibi pek çok alanda hâlâ başvurulan bir isim olmasının sebebi de geleneği ve modernliği bir arada düşünebilmiş olmasıdır.

Mehmet Çakırtaş, Muhsin Düğeroğlu ve Ahmet Zahid Özcan'ın derlediği *Farklı Yönleriyle Muhammed Hamidullah* isimli kitap Hamidullah'ın entelektüel monografisi niteliğinde. Onun ilmî şahsiyetini, siyerci kimliğini, Kur'an ilimleri sahasındaki çalışmalarını, kendine özgü görüşlerini, neşir faaliyetlerini, İslam iktisadı odaklı metinlerini, mucizelere yaklaşımını, Medine Devleti'ne dair yorumlarını ve davet vasıtaları hakkındaki görüşlerini bütünlüklü olarak anlatıyor. Kitap, yalnızca akademik yönüyle değil, hatıralar üzerinden Hamidullah'ın insani yönünü de okura sunuyor. Öğrencileri Mehmed Said Hatiboğlu, Yusuf Ziya Kavakçı ve Nasrullah Hacımüftüoğlu'nun anıları sayesinde, azmiyle iz bırakan bir âlimin canlı ve sahici portresi çiziliyor.

İslami ilimler alanında derin izler bırakmış, dünya çapında saygı görmüş Muhammed Hamidullah'ı yakından tanımak isteyenler için özenle hazırlanmış, güvenilir ve doyurucu bir eser.

pinaryayincilik
pinaryayincilik
pinaryayinlari
9 789753 529969